

BUXORO AMIRLIGI SIYOSIY TARIXI

To'rayev Abdulaziz

TDPU Gumanitar fanlar fakulteti tarix yo'nalishi

4-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada Buxoro amirligining XVIII asrdagi ijtimoiy tuzumi Buxoro amirlarining siyosatlarini. Buxoro aholisining asosiy mashg'ulotlari ularning amirlikdagi savdo aloqalarining yo'lga qo'yilishi keyingi davrlardagi siyosiy nizolar natijasida amirlikning iqtisodiy va siyosiy jihatdan pasayishi kabilar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Amir Shohmurod, Tuhfayi xoniy, Abulfayzxon, Muhammad Rahimbiy.

Annotation: In the article, the social system of the Bukhara Emirate in the 18th century, the policies of the Bukhara emirs. The main activities of the people of Bukhara are the economic and political decline of the emirate as a result of the political conflicts of the following periods.

Key words: Amir Shahmurad, Tuhfayi Khany, Abulfayz Khan, Muhammad Rahimbi.

Аннотация: В статье рассмотрен общественный строй Бухарского эмирата в XVIII веке, политика бухарских эмиров. Основной деятельностью бухарцев является экономический и политический упадок эмирата в результате политических конфликтов последующих периодов.

Ключевые слова: Амир Шахмурад, Тухфай Хань, Абулфайзхан, Мухаммад Рахимби.

XVIII asr ikkinchi yarmi - XIX asr birinchi yarmida Buxoro amirligining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti tarixiga oid qator manbalar mavjud. Ular orasida Abdurahmon Tolening «Tarixi Abul-fayzxoniy», Muhammad Vafo Karminagiyning «Tuhfayi xoniy», Mirzo Abdulazim Somiyning «Tarixi salotini mang'itiya», «Tuhfayi shohiy», Mirzo Salimbekning «Tarixi Salimiy», Ahmad Donishning «Riselayi tarixi amironi mang it» kabi asarlar katta ahamiyat kasb etadi. Buxoro amirligidagi davlat boshqaruvi masalasi ayniqsa, Mirza Badidevonning «Majma al-arqam» nomli asarida o'z ifodasini topganligini alohida qayd etish darkor. A.A. Semyonov, B. Iskandarov, O. Suxareva, L. Yepifanova, R.G. Muqminova, G.A. Agzamova, G. Ostonova, Sh. Vohidov, A. Ziyov, R. Xoliqova va boshqalar o'z tadqiqotlarida yuqorida ko'tarilgan mavzuning ko'plab jihatlarini ochib berishga muvaffaq bo'lishgan. So'nggi ashtarxoniyalardan bo'lgan Abulfayzxon hukmronligi davri - da markaziy hokimiyat zaiflashganligidan foydalangan o'zbek urug'lari turli viloyatlarda hokimiyatga qarshi isyon va g'alayonlar ko'tarishib, o'zlarini mustaqil deb e'lon qila boshladilar. Ular

orasida ashtarxoniy- lar saroyida katta nufuzga ega bo'lgan, mang'it urug'i boshliqlaridan biri Muhammad Hakimbiy otaliq (vafoti 1743-y.) hamda uning o'g'li Muhammad Rahimbiylar alohida o'rin tutishdi. Buxoroda bo'lib o'tayotgan tartibsizliklardan foydalangan Eron shohi Nodirshoh 1745-yilda Muhammad Rahimbiy boshchiligida Buxoroga katta qo'shin jo'natadi. O'z navbatida, Muhammad Rahimbiy Buxoroda va- ziyatni yumshatish borasida ma'lum ishlarni ham amalga oshirdi. Xusu- san, Miyonqol va Shahrisabzdagi qo'zg'olonlar bostirildi. Muhammad Rahimbiy davlat boshqaruvi tizimi ishlari va hukumat amaldorlarini almashtirish ishlariga jiddiy kirishdi. U deyarli barcha yirik davlat mansablariga o'zining yaqin qarindoshlari va maslakdoshlarini qo'yib, ularning yordamiga tayangan holda poytaxtda o'z mavqeyini mustahkamlab oldi. 1747-yilda Nodirshoh o'ldirilgach, oradan ko'p o'tmay Abulfayzxon ham qatl etildi. Abulfayz- xon Muhammad Rahimbiyning ko'rsatmasiga binoan o'ldirildi. Taxtga o'tirgan sobiq xonning o'g'li Abdulmo'min ham 1748-yilda o'ldirildi. Uning o'rniga juda yosh bo'lgan Ubaydulla Sulton nomigagina taxtga o'tkazildi.¹ 1756-yilga kelib o'zbeklarning to'rt urug'i- mang'it, xitoy- qipchoq, bahrin, saroylarning yirik amaldorlari, ruhoniylar va urug' oq- soqollarining roziligi bilan Muhammad Rahimxon (1756-1758) taxtga o'tirdi va mang'itlar sulolasi hukmronligini boshlab berdi. Asli chingiziy xonlar avlodidan bo'lmagan Muhammad Rahimbiy Abulfayzxonning qiziga uylanib, unga kuyov bo'lganligi bu borada unga qo'l keldi. Yangi hukmdor nufuzli urug' boshliqlari, birinchi nav- batda mang'it urug'i vakillariga tayanib ish ko'rdi. Xususan, har rama- zon oyidan so'ng mang'itlardan bo'lgan amaldorlarga 30 tangadan 100 tangagacha mukofot puli hadya etilar edi. Bo'ysunmagan qabilalarga esa tegishli jazo choralari qo'llanildi. Jumladan, Miyonqoldan yettita urug', Nurdan barqutlar, Qobadiyondan do'rmonlar, Shahrisabzning Sangfurush degan joyidan kenagaslar, urgutliklar, Histori Shodmon aholisi yashash joylaridan ko'chirilib, boshqa hududlarga joylashtiril- di. Shuningdek, Qo'qon xoni Erdonabiy yordamida 1754-1755-yili bo'ysunmay qo'ygan O'ratepaga, Toshkent xo'jalari va Qashg'ar ho- kimi bilan birgalikda qalmiqlarga qarshi yurishlarni uyushtirdi. Hisorga yurish qilib, amakisi Doniyolbiy otaliqni u yerga hokim etib tayinladi. Muhammad Rahimxon markazlashgan davlat tizimi tuzish siyosatini olib bordi. U yirik mulkdorlarni davlatni boshqaruv ishlariga ara- lashtirmay, mustaqil siyosat yurgizdi. Bu hukmdor Miyonqol, Nurota, Urgut, Qobadiyon, Boysun kabi markaziy hokimiyatni tan olmagan vi- loyatlarga yurishlar qilib, ularni bo'ysundirishga erishdi. Uning davrida Zarafshonning yuqori oqimi, Jizzax, Zomin yana Buxoroga qo'shib olindi. Muhammad Rahimxon qisqa muddat ichida katta hududni bir- lashtirgan mang'itlarning markaziy davlat tizimini barpo etdi. 1758-yil- ga kelib Toshkent, Qo'qon, Marv, Balx va Qunduzdan elchilar kelib, uning hokimiyatini tan

¹ B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 241-b

olganliklarini bildirdilar. Muhammad Rahimxon ma'lum obodonchilik va sug'orish ishlarini ham amalga oshirgan. Xususan, u urushlar tufayli vayron bo'lgan Darg'om kanalini qayta qazdirgan, Buxoro shahri mudofaa devorini mustahkamlagan, yo'llarni tuzatgan va hokazo. Muhammad Rahimxon markaziy hokimiyat mavqeyini ko'tarishga, parokandalik va nizolarga chek qo'yishga harakat qilgan. Muhammad Rahimxon vafot etgandan so'ng, uning balog'atga yetmagan nevarasi Fozilto'ra taxtga o'tkazilib, hokimiyat aslida Muhammad Rahimxonning amakisi Doniyolbiy otaliq (1758-1785) qo'lga o'tdi. Doniyolbiyning hukmronligi davri markaziy hokimiyatning zaiflashuvi bilan izohlanadi. U hokimiyatga kelgan dastlabki paytdayoq markazlashgan davlat siyosatiga qarshi g'alayonlar va qo'zg'olonlar ko'tarildi. Miyonqol vohasi, Shahrisabz, Kitob, Sherobod, Boysun va Hisor viloyatlarida kattakatta xalq g'alayonlari va chiqishlar boshlanib ketdi. Dastavval, Hisorga badarg'a qilingan yuz, kenagas, barkut, bahrin, saroy kabi o'zbek urug'larining amirlari bosh ko'tarishdi.² Ular mang'itlar sulolasini taxtdan agdarishni rejalashtirgan edilar. Doniyolbiyning isyonkor amirlarni tinchlantirish uchun qilgan harakatlari zoye ketdi. Shundan so'ng Doniyolbiy qo'zg'olonlarga qarshi qo'shin jo'natdi va Buxoro shahri aholisining yordami bilan qo'zg'olon bostirildi. Isyonchi amirlarning ko'pchiligi qatl etildi.

Oradan ko'p o'tmasdan yuz urug'ining boshlig'i Fozilbiy bosh ko'tardi. Doniyolbiy qiyinchilik bilan bo'lsa-da, bu qo'zg'olonni ham bostirdi. Ayniqsa, 1771-yilda Shahrisabz va Xuzorda ko'tarilgan qo'zg'olon davlat asoslarini jiddiy larzaga soldi. Bu qo'zg'olonni ham katta kuch sarflab bostirishga erishgan Doniyolbiy qo'zg'olonchilar rahbarlarini qatl ettirdi. Mamlakatda g'alayonlarning deyarli to'xtovsiz ko'tarilib turishi markaziy hokimiyatning obro'si va qudratini tushirib yubordi. Mamlakatning iqtisodiy ahvoli ham nochor holatga tushib qoldi. Uning hukmronligi davrida soliqlar miqdori ham oshib ketdi.³ Xalqning turmush tarzi pasayib ketdi. Doniyolbiyning o'zi hokimiyatni Nizomiddin qozikalon va Davlat qo'shbegi kabi eroniy amaldorlar qo'lga topshirib qo'ydi. O'zi ko'p holda maishatga ham berildi. Natijada 1785-yilda poytaxt Buxoroda Doniyolbiy hukmronligiga qarshi qo'zg'olon ko'tarildi. Qo'zg'olon bostirilgan bo'lsa-da, Doniyolbiy 1785-yilda taxtni o'g'li Shohmurodga topshirishga majbur bo'ldi. Shohmurod taxtga o'tirganidan so'ng «Amir» unvoni bilan hokimiyatni boshqardi. Hokimiyatga kelgan Shohmurod (1785-1800) Doniyolbiyning to'ng'ich o'g'li bo'lib, yoshligidan xudojo'y bo'lib o'sgan. Madrasani tamomlab, darvishlik targ'ibotchisiga aylangan.⁴ Hokimiyatga kelgach rasman Xon bo'lgan Abulg'ozini hokimiyatdan chetlatib, o'zini mutlaq hokimiyat egasi deb e'tirof etgan. Shohmurod qo'zg'olon ko'targan xalq ommasiga xayrixohlik bildirib, ularning

² B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 242-b

³ Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y. 117-bet

⁴ Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y. 117-bet

talablarini baja- rishga harakat qildi. O'z yorlig'i bilan og'ir soliqlarni bekor etdi. Otasi Doniyolbiy davrida poraxo'rliigi va hokimiyatni suiiste'mol qilganli- gi bilan xalq ommasining noroziligiga uchragan Davlat qo'shbegi va Nizomiddin qozikalonlarni qatl ettirdi.

Xulosa

Buxoro amirligi XVIII asrda ijtimoiy jihatdan asosan dehqonchilik bilan shug'ullanar edi bundan tashqari savdo munosabatlari ham rivoj topgan bu davrda Hindiston, Rossiya, qo'shni Qozog'iston, qirg'izlar, tojiklar bilan ham savdo aloqalarini yo'lga qo'ygan edilar ammo bu davrda asosan ijtimoiy jihatdan asosan dehqonchilikka asoslangan davlat hisoblanardi. Buxoro amirligi asosan yopiq siyosat olib borishi natijasida boshqa Yevropa davlatlariga nisbatan iqtisodiy jihatdan qoloq bo'lib qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B. J. Eshov, A. A. Odilov O'zbekiston tarixi II kitob (XIV asr o'rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) 2020-yil. 358-b
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi Toshkent, 2000
3. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi Ikkinchi kitob 2-qism. Andijon, 1998 y. 117-bet
4. Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'.M., Norqulov N. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. - T., 2000 yil.
5. Lafasov.M.Xoliqov.E.Qodirova.D. Jahon tarixi.T.: "O'qituvchi".2001.
6. Hidoyatov G., G'ulomov X. Jahon tarixi eng yangi, Ikkinchi Jahon urushidan keyin yevropa va AQSh. - T.: 1999 yil.
- 7.Xidoyatov .G. Jahon tarixi.T.: "Sharq" 1999.
8. Xidoyatov .G. Jahon tarixi. 2-qism T.: "Sharq" 2001